

ARTICLES CENTRALS

De la por a l'acceptació de la vulnerabilitat humana: perspectives sobre la seguretat

Nora Miralles

Periodista especialitzada en anàlisi internacional i investigadora en gènere, militarisme, seguretat i drets humans

Arran dels atacs de l'11 de setembre de 2001 a les Torres Bessones de Nova York, la necessitat de prioritzar la seguretat, fins i tot quan aquesta entra en conflicte amb els drets humans, va cooptar el marc del debat. Aquesta necessitat implicava tota una sèrie de polítiques basades en la vigilància massiva i el control del moviment de les persones, i va iniciar una retallada progressiva de llibertats. El concepte hegemònic de seguretat retornava a la visió tradicional de la Guerra Freda, associada al poder militar de l'Estat per a preservar la seva existència i la seva integritat territorial front als enemics externs o interns. Una associació estreta i interessada que va ser qüestionada per altres propostes que anaven sorgint –com la seguretat humana o les visions crítiques sobre la seguretat– i que desplaçaven l'Estat del centre de la seguretat per a posar-hi la vida, les persones i les comunitats. Des de l'inici del que s'ha anomenat la “Guerra Global contra el Terror”, la seguretat nacional torna a monopolitzar els debats i les polítiques, però s'enfronta al qüestionament permanent de les defensores i defensors dels drets humans.

Com a punt de partida, i des d'una perspectiva holística, la seguretat es pot definir com el fet d'estar o de sentir-se exempt de qualsevol dany per a la vida i la integritat.¹ La seguretat entesa com a bé comú és un ideal recent, que pren importància a mesura que la vida humana va adquirint valor, fins a esdevenir una dimensió fonamental del pacte amb què va néixer l'Estat modern. Per lliurar-nos de la por que ens provoca –segons

alguns teòrics de l'Estat, com Thomas Hobbes- viure en un “estat de naturalesa” de tots contra tots, on les propietats i béns són cobejats per altres, posem en mans de l'autoritat la nostra protecció a canvi de la nostra obediència. D'aquesta manera, la seguretat passa a ser una “exoneració de la cura de la vida pública”²; la delegació en l'Estat, mitjançant el que coneixem com a “contracte social”, de la protecció de la vida, la llibertat i els béns.

“ Qui decideix què és una amenaça contra la nostra existència? En base a què? I, sobretot, una amenaça contra qui? ”

Des de llavors, llibertat i seguretat són venudes com a ideals en oposició per les narratives més tradicionals. Un joc de suma zero on més de l'una equival a menys de l'altra i viceversa. En les darreres dues dècades, aquesta perspectiva no només ha retornat amb força, sinó que ens ha immers en un procés que coneixem com a securització, entesa com la capacitat dels Estats de desplegar mesures d'emergència i poders especials, sobretot militars, en resposta a amenaces existencials.³ Però, qui decideix què és una amenaça contra la nostra existència? En base a què? I, sobretot, una amenaça contra qui?

Comunitats i individus en el centre: la seguretat humana

Algunes de les primeres veus crítiques en esquerdar la visió estatocèntrica i tradicional sobre la seguretat, suggerien que el concepte està profundament polititzat i subjecte a interessos i prioritats. Per tant, apuntaven, la seguretat no només no té un caràcter purament tècnic i objectiu, sinó que tot el que l'envolta és profundament polític i subjectiu.

Exposar aquesta subjectivitat és clau per qüestionar que, si les amenaces existencials no són objectives, el que l'Estat considera amenaces a la seva seguretat no necessàriament ha de coincidir amb els perills i riscos que enfronten les persones que l'habiten.⁴ Per tant, si es volen abordar amenaces a la vida i a la dignitat humanes,

l'Estat ha de ser desplaçat del focus de les polítiques de seguretat per posar-hi les comunitats i els individus.

“ Si es volen abordar amenaces a la vida i la dignitat, l'Estat ha de ser desplaçat del focus de les polítiques de seguretat per posar-hi les comunitats i els individus ”

Als anys 90, amb el final de la Guerra Freda i la revalorització liberal de l'individu i dels seus drets individuals, l'arquitectura dels Drets Humans va evolucionar amb la introducció com a element central del concepte de “desenvolupament”, que posava sobre les espatlles dels països més rics l'obligació d’“ajudar” la resta de països a créixer econòmicament. Tanmateix, paral·lelament s'estenia una onada de privatitzacions de serveis públics i terres dels països del Sud, liderada pel Banc Mundial i el Fons Monetari Internacional, a canvi de suport econòmic.

L'any 1994, el Programa de Nacions Unides pel Desenvolupament (PNUD) va incloure en el seu Informe sobre el Desenvolupament Humà el concepte de “seguretat humana”, que proposava la cerca de la seguretat mitjançant el desenvolupament, i no a través de les armes. Amb la voluntat d’“abordar les causes profundes de la inseguretat humana i no només les seves tràgiques conseqüències”, l'informe promovia el desenvolupament centrat en l'ésser humà per a conquerir la pau, els drets humans i la protecció mediambiental, davant les noves amenaces que s'estaven introduint a l'agenda política i securitària global: la pobresa, la destrucció d'ecosistemes, el creixement descontrolat de la població mundial, la criminalitat o la delinqüència transnacional -com el narcotràfic.

“ Les visions crítiques de la seguretat denuncien la impossibilitat d’assolir la seguretat humana sense tocar les estructures de poder ”

El PNUD propugnava que la pau “havia de lliurar-se en dos fronts”: el front de la seguretat, o la “llibertat envers la por” i el front econòmic i social, o la “llibertat de la misèria o necessitat”, indestriables l’una de l’altra. El seu desplegament operatiu, però, aprofundia en un o altre front, en funció de l’Estat o organisme, dels seus posicionaments ideològics, dels seus interessos i estratègies. I és que, la seguretat humana no és un concepte unívoc o estàtic.

D’entrada, el desplegament de la seguretat humana presenta dos grans enfocaments, segons les propostes polítiques per assolir-la, el seu grau de desafiament a la visió tradicional de la seguretat i el grau de crítica a les estructures i relacions de poder vigents:

- L’enfocament ampli, més fidel a la formulació original del concepte recollida a l’informe del PNUD –estretament vinculada al concepte de desenvolupament humà, primer, i de desenvolupament sostenible, després. La seguretat humana es concep aquí d’una forma integral, com a una situació en la qual les persones es troben lliures de tot tipus d’amenaques a la seva integritat, però també amb les necessitats bàsiques cobertes. L’enfocament ampli desglossa la seguretat humana en set dimensions per facilitar la seva materialització pràctica: econòmica, alimentària, sanitària, mediambiental, personal, comunitària i política.

- L’enfocament restringit, més adaptable per a la majoria de governs que hi han apostat –encapçalats pel Canadà–, ha adoptat el concepte assimilant-lo únicament a la llibertat envers la por, neutralitzant-ne el contingut més transformador sota la justificació de fer-lo més fàcil d’aplicar a la pràctica. Aquesta visió, que ha esdevingut l’hegemònica en l’àmbit de la política internacional, ha donat fruits rellevants, com ara la prohibició de les mines antipersones, la prohibició de l’ús d’armes nuclears⁵ o la formulació del

concepte de “responsabilitat de protegir”, un instrument de les Nacions Unides que autoritza els Estats a intervenir en aquells països on els governs són responsables de violacions greus del Dret Internacional, com ara genocidi o crims contra la humanitat.

“ Les violències quotidianes a la família, la llar i la comunitat estan interconnectades amb les dinàmiques de la violència en termes més macro ”

”

Tanmateix, les visions crítiques sobre la seguretat consideren que l'adopció per part d'alguns governs de l'enfocament restringit de la seguretat humana ha despulpat el concepte del seu contingut més transformador per a fer-lo més digerible i funcional a la pau liberal i més allunyat de tota crítica a les estructures socioeconòmiques que, entre d'altres, mantenen la dominació colonial Nord-Sud. Aquestes veus denuncien la impossibilitat d'assolir la seguretat humana sense tocar les estructures de poder⁶, alhora que es pregunten: què passa quan és l'Estat qui genera, amb les seves polítiques, inseguretat en la ciutadania?

Seguretat humana i feminisme: trobades i desacords

El qüestionament del rol de l'Estat com a protector, pel fet que és un actor que pot contribuir a generar i perpetuar desigualtats, és, precisament, una de les majors contribucions de les perspectives feministes sobre la seguretat. Aquestes consideren que moltes de les polítiques desplegades pels Estats –sobretot aquelles que tenen una base punitiva i basada en la lògica del càstig– han revertit de forma negativa en les vides i les experiències d'inseguretat de les persones en general i de les dones en particular. Especialment d'aquelles que formen part dels grups socials, ètnics i religiosos considerats com a potencialment “amenaçants”. El feminisme confronta també, críticament, la pretesa universalitat de la seguretat humana, que sota el terme “humà” ha tendit sovint a generalitzar les experiències i veus masculines sota un fals caràcter universal⁷, invisibilitzant les vivències diferencials de les dones i de l'anàlisi

de gènere a la seguretat.

“ Les propostes transformadores al voltant de la seguretat s’enfronten a un intens procés de securització que posa en perill llibertats que es creien sòlides ”

La seguretat com a camp d'estudi i pràctica política ha estat històricament impermeable a l'anàlisi de gènere, això és, a les relacions de poder i subordinació entre homes i dones i amb relació a altres identitats minoritzades socialment. Aquestes relacions desiguals, però, condicionen absolutament la nostra comprensió i experiència de la inseguretat i la vulnerabilitat. Tot i així, aquesta exclusió històrica no implica que la seguretat en la seva concepció tradicional sigui neutral en termes de gènere. Ben al contrari, la militarització de la vida social que impulsa aquesta visió requereix una estricta divisió sexual de rols, en què els homes són salvadors de la pàtria, mentre que el gruix del sosteniment de la vida queda de forma naturalitzada i gratuïta sota la responsabilitat de les dones. Alhora, quan ha estat funcional a nivell estratègic, la visió tradicional de la seguretat ha utilitzat el discurs sobre els drets de les dones per justificar mesures com la invasió de països com l'Afganistan, que al seu torn han generat greus impactes contra la seguretat i contra els drets humans de les dones.

Però, què és el que aporta exactament la perspectiva feminista al camp de la seguretat? L'anàlisi de gènere suggereix que les violències quotidianes que succeeixen a la família, a la llar i a la comunitat estan interconnectades amb les dinàmiques de la violència en termes més macro. S'aplica així la consigna clàssica del feminisme “allò personal és polític” a l'àmbit internacional i de la seguretat. A més, i en això coincideix amb la seguretat humana, la perspectiva feminista posa el focus en els individus i les comunitats des d'una comprensió àmplia de les amenaces a la vida i a la integritat i de a qui s'ha d'aplicar la seguretat. Ho fa atenent a les relacions de poder i desigualtat de gènere i a la seva intersecció amb la raça i la classe, com a fets que són clau per entendre les experiències d'inseguretat⁸ que viuen les dones i altres identitats de

gènere i sexuals que escapen de la norma, com ara les persones trans o LGTBIQ+.

“ La gestió de la cura de la vida permetrà que les comunitats humanes passem de ser individualitats espantades a ser vulnerabilitats acompanyades ”

Les propostes alternatives i transformadores al voltant de la seguretat s'enfronten avui a un intens procés de securització que ha posat en perill llibertats que es creien sòlides, alhora que ha debilitat el sistema internacional de Drets Humans. En aquest nou ordre mundial, el que abans eren conflictes socials o qüestions d'ordre públic -fluxos migratoris, minories culturals i religioses, tràfic de drogues, nous moviments socials- ara s'aborden des de les solucions excepcionals, moltes d'elles de dubtosa legitimitat i legalitat.

Així, per exemple, en l'era de la lluita contra el terrorisme, la interconnexió entre seguretat i desenvolupament es posa al servei, no de la reducció de la pobresa, sinó de l'alleujament de les pors dels països més rics a través de la reorientació dels fons de cooperació a aquelles regions i països que es consideren una amenaça per a Occident.⁹ El món del desenvolupament es veu pressionat a redefinir els seus criteris i es genera una relació de xantatge en la qual el Sud Global es compromet a aturar la migració i el reclutament de nous extremistes violents, pels mitjans que calgui, a canvi d'ajuda al desenvolupament. Una situació que es replica en el cas del que s'anomena Prevenció dels Extremismes Violents que, en alguns casos, com denuncien investigadors com Arun Kundnani¹⁰ i activistes com Ainhoa Nadia Douhaibi¹¹, han servit per justificar la vigilància massiva de comunitats ètniques o religioses, sovint caient en la vulneració de drets fonamentals, sense que aquest desplegament hagi suposat una solució al fenomen del terrorisme. La seguretat humana esdevé, així, coartada al servei de la securització.

No és un context fàcil per al desplegament d'alternatives de seguretat que posin les persones, les comunitats i les seves necessitats al centre però, alhora, emergeixen amb força les visions que –com el feminisme– assenyalen les estructures de poder i dominació amb l'objectiu de transformar-les. El que el feminisme proposa és una seguretat comunitària i quotidiana que situï la noció de vulnerabilitat al centre dels debats i de les pràctiques polítiques.¹² La seguretat és un ideal insaciable i només un abordatge que passi per la recuperació dels vincles comunitaris i per la responsabilització en la gestió de la cura de la vida permetrà que les comunitats humanes passem de ser individualitats espantades a ser vulnerabilitats acompanyades.

1. Fierke, K.M. (2015) *Critical approaches to international security*, Cambridge: Polity Press.

2. Barberis, M. (2020) *No hay seguridad sin libertad. La quiebra de las políticas antiterroristas*, Madrid: Editorial Trotta.

3. Buzan, B., Waever, O., De Wilde, J. (1998) *Security: A New Framework for Analysis*, London: Lynne Rienner Publishers.

4. Hoogensen, G. i Rottem, S. (2004) "Gender identity and the subject of security". *Security Dialogue*, vol. 35, issue 2, pàgs. 152-171.

5. El Tractat de Prohibició de les Armes Nuclears va entrar en vigor el 22 de gener de 2021. Tot i així, i malgrat la seva ratificació per 50 nacions, les principals potències atòmiques del món, com els EUA, Regne Unit, França, Xina i Rússia, no són signatàries del text.

6. Pérez de Armiño, K. i Mendia, I. (eds.) (2013) *Seguridad Humana. Aportes críticos al debate teórico y político*, Madrid: Tecnos.

7. Hudson, H. (2005) "'Doing' security as though Humans matter: a Feminist perspective on Gender and the politics of Human Security", *Security Dialogue*, vol. 36, número 2, juny.

8. Mendia, I. (2013) “Feminismo y Seguridad Humana: Encuentros y desencuentros” a Pérez de Armiño, K., i Mendia, I. (eds.) Seguridad Humana. Aportes críticos al debate teórico y político, Madrid: Tecnos.

9. Duffield, M. (2020) “Seguridad Humana: vincular desarrollo y seguridad en la era del terror”, Relaciones Internacionales, UAM, Número 43, febrer-maig.

10. Kundnani, A. (2015) A Decade Lost: Rethinking Radicalisation and Extremism, Claystone.

11. Douhaibi, A. N. (2019) La radicalización del racismo. Islamofobia de Estado y prevención antiterrorista, Madrid: Cambalache.

12. Urrutia, P., Villellas, A., Villellas, M. (2020) “Seguridad Feminista. Aportaciones conceptuales y desarrollo actual”. Institut Català Internacional per la Pau, Informes 16/2020.

SOBRE L'AUTORA

Nora Miralles Crespo és periodista especialitzada en anàlisi internacional i investigadora en gènere, militarisme, seguretat i drets humans al Centre Delàs d'Estudis per la Pau, a l'Observatori de Drets Humans i Empreses a la Mediterrània (ODHE) i a Shock Monitor. Té el Màster en Gènere, Conflicte i Drets Humans per la Universitat d'Ulster (Irlanda del Nord). És sòcia de la cooperativa de recerca i intervenció feminista Sudergintza Cooperativa, forma part de la Women's International League for Peace and Freedom (WILPF) i és activista del moviment feminista català i del moviment popular de Manresa.

Fotografia: © Grzegorz Żukowski